

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, доцента Макарова Марка Анатолійовича на дисертацію Карпенка Віктора Миколайовича на тему «Право свідка на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні», представлену до захисту в спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Міжнародні зобов'язання України на шляху до європейської інтеграції в правовій сфері та забезпечення єдиної кримінальної політики щодо захисту свідків тісно пов'язані з повагою, утвердженням і забезпеченням прав та свобод людини, а отже, зі зміцненням і захистом прав особи в кримінальному провадженні. Законодавча регламентація інституту надання свідку правової допомоги в кримінальному провадженні відображена у відповідних положеннях Конституції України: по-перше, як гарантована державою можливість будь-якій особі вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі та формах, як вона того потребує (з огляду на офіційне тлумачення частини першої статті 59 Конституції України в Рішенні Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000); по-друге, у частині відсутності в особи відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом, і закріплення за підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним права на захист (частини 1, 2 статті 63 Основного Закону).

Зазначені конституційні положення сприяють реалізації в практичній діяльності органів досудового розслідування завдань кримінального провадження та кореспондують з нормами права, визначеними в Кримінальному процесуальному кодексі України, що стосуються: загальних засад кримінального провадження (стаття 7); свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї (стаття 18); забезпечення права на захист (стаття 20), а також із закріпленим у пункті 4 частини 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»

«наданням правової допомоги свідку у кримінальному провадженні» як одним із видів адвокатської діяльності.

На жаль, наявні нормативно-правові механізми не цілком забезпечують права особи, зокрема свідка, у кримінальному провадженні. Згідно зі статистичними даними, після ратифікації Україною 1997 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та визнання обов’язковою юрисдикції Європейського суду з прав людини, кількість звернень до цієї європейської інституції щороку збільшується, майже кожна сьома скарга до ЄСПЛ надходить у справах проти України. За результатами розгляду цим Судом справ «Євген Петренко проти України» від 29 січня 2015 року, «Собко проти України» від 17 грудня 2015 року, «Сітневський та Чайковський проти України» від 10 листопада 2016 року та низки інших, рішення, у яких ЄСПЛ встановлював порушення Конвенції, накладали на Україну як державу-відповідача обов’язок не лише виплатити відповідним особам присуджені суми справедливої сатисфакції, а й обрати, за умови нагляду Комітету міністрів Ради Європи (далі – КМРЕ), заходи загального та/або, за необхідності, індивідуального характеру, які повинні бути запроваджені в національній правовій системі з метою припинення порушення.

У контексті зазначених вище рішень, а також з огляду на Рекомендацію Rec (2005) 9 КМРЕ державам-членам щодо захисту свідків й осіб, які співпрацюють із правосуддям (ухв. КМРЕ на 924-му засіданні заступників міністрів 20 квітня 2005 року) для наукового обґрунтування та вирішення в практичній площині питань щодо процесуальної діяльності учасників кримінального провадження, спрямованої на забезпечення справедливого судового розгляду (зокрема, через дотримання права свідка на захист) і визначення необхідності в доповненні (внесенні змін до) їх переліку, набуває актуальності потреба здійснити наукову розвідку за такими напрямками: *з’ясування сутності та змісту права свідка на професійну правничу допомогу, а також процесуальної форми набуття цього права; визначення*

процесуальної форми надання професійної правничої допомоги свідку в кримінальному провадженні; встановлення кола суб'єктів надання професійної правничої допомоги свідку в кримінальному провадженні; з'ясування процесуального статусу адвоката, який надає правничу допомогу свідку, а отже, і потреба в розробленні й обґрунтуванні відповідних пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

У зв'язку із зазначеним вище, як у науковому й теоретичному, так і в практичному аспектах актуальність теми дисертаційного дослідження Карпенка Віктора Миколайовича, присвяченого визначенню права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні, не викликає сумнівів.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Об'єктивний аналіз обрання та ефективності застосування відповідних методів дослідження дає підстави стверджувати, що використані автором під час аналізу положень кримінального процесуального законодавства щодо регламентації порядку надання правничої допомоги свідку в кримінальному провадженні формально-юридичний метод, для уточнення та поглиблення розуміння понятійно-категоріального апарату – формально-логічний та логіко-семантичний методи, для формулювання та обґрунтування змін і доповнень до кримінального процесуального законодавства в частині реалізації права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні – логіко-нормативний метод надали можливість розв'язати низку теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із гарантуванням і реалізацією права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні. На цій підставі сформульовано науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства України, що відображено в чотирьох наукових публікаціях здобувача, надрукованих у

наукових фахових виданнях України, й одній статті, опублікованій в іноземному науковому періодичному виданні (Федеративна Республіка Німеччина).

Зазначені статті містять обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до поставленого завдання, а також задовольняють вимогу щодо опублікування не більше ніж однієї статті в одному випуску (номері) наукового видання, що цілком відповідає умовам для зарахування статей за темою дисертації.

Для формулювання пропозицій і рекомендацій щодо реалізації та гарантування права свідка на правничу допомогу в кримінальному провадженні, подальшого розроблення теоретичних і практичних проблемних питань, надання на них науково обґрунтованих відповідей автор проаналізував достатню кількість наукових джерел (217 найменувань), ґрунтовно та критично вивчив роботи правників, що дало змогу вирішити поставлену наукову задачу, реалізувати актуальні для науки кримінального процесу завдання в контексті гарантування та реалізації права свідка на правничу допомогу в кримінальному провадженні.

Обґрунтованість сформульованих у дисертації висновків забезпечена емпіричними даними, зокрема даними судової статистики, опублікованими на сайті судової влади України й Офісу Генерального прокурора; результатами опрацювання рішень Конституційного Суду України, рішень ЄСПЛ і національних судів, зокрема тих, які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень, а також проведеного серед адвокатів, слідчих, дізнавачів, прокурорів опитування.

Отже, дисертація, підготовлена Віктором Карпенком у Національній академії внутрішніх справ у межах Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (пункти 1.1.6, 1.4.5; рішення Вченої ради НАВС від 26 грудня 2017 року (протокол № 28/1)

за науковим рівнем, кількістю та змістом наукових публікацій відповідає вимогам, що висуваються до такого типу робіт.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Представлені Віктором Карпенком результати здійснених досліджень засвідчують їх наукову новизну. Так, *уперше* доведено, що під час допиту свідка, предметом якого є встановлення його причетності до вчиненого діяння, він повинен мати можливість скористатися правничою допомогою, зокрема безоплатною за рахунок держави, а також доцільність закріплення на рівні загальної вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій правила щодо гарантування реалізації засади свободи від самовикриття, водночас проведено порівняльно-правовий аналіз регламентації інституту надання правової допомоги свідку в кримінальному процесуальному законодавстві різних країн і встановлено відмінності у визначенні функції та обсягу правової допомоги, підходах до регламентації процесуального статусу особи, яка надає правову допомогу.

Результати дисертаційного дослідження пройшли апробацію під час доповідей на науково-практичних конференціях, були опубліковані у фахових виданнях України й за кордоном. Публікації сприяли реалізації поставлених у дисертації завдань, а напрацювання автора впроваджено в освітній процес.

Отже, дисертаційне дослідження Віктора Карпенка проведено на високому науково-методичному й методологічному рівнях, результати та положення дисертації, які виносяться на захист, відповідають усім вимогам для здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими, логічними й репрезентативними, мають високий ступінь наукової новизни і практичне значення, тому дають підстави стверджувати, що здобувач цілком опанував методологію наукової діяльності та заслуговує на позитивну оцінку рецензента.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація Віктора Карпенка є одним із перших у сучасній вітчизняній науці кримінального процесу комплексних досліджень, у якому на монографічному рівні викладено проблемні питання реалізації права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні. Низка результатів і висновків, що були отримані в роботі, сформульовано вперше, вони логічні та мають високий ступінь наукової новизни, їх обґрунтованість не викликає жодних зауважень. Пропозиції щодо регламентації в окремій нормі КПК України переліку прав й обов'язків адвоката свідка та інші пропозиції щодо змін до законодавства оформлено в належному порядку та мають теоретичне і практичне значення. Рекомендації в дисертаційній роботі науково аргументовані та ґрунтуються на висновках дослідження.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Здобувач у дисертаційній роботі ефективно використовував методи наукового дослідження, здійснював аналіз обраного для дослідження обсягу нормативно-правових актів у галузі кримінального процесу, зокрема міжнародного рівня. Це дало змогу довести, що регламентацію процесуального статусу адвоката свідка слід здійснювати шляхом переліку його прав й обов'язків без використання відсильних норм, а під час визначення переліку повноважень адвоката свідка необхідно керуватися визначеними в КПК України правами свідка, а не правами підозрюваного, а також запропонувати визначати серед переліку прав адвоката свідка не лише ті, які обумовлені його безпосередньою участю в проведенні слідчих (розшукових) дій, а й ті, що забезпечують реалізацію інших прав свідка як учасника кримінального провадження та пов'язані з виконанням функції представництва його інтересів.

Крім цього, дисертант висвітлює авторське розуміння права свідка на професійну правничу допомогу як гарантовану Конституцією України та

забезпечувану кримінальним процесуальним законодавством можливість свідка отримати юридичні послуги адвоката в обсязі та формах, визначених у КПК України.

Здобувач відповідально поставився до питання забезпечення оброблення статистичної інформації, на високому методологічному рівні, ефективно опрацював зібрані статистичні й інші дані, що цілком сприяло реалізації поставлених наукових завдань і засвідчило опанування Віктором Карпенком необхідними для рівня доктора філософії компетенцій.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, що були сформульовані та цілком аргументовані під час комплексного дослідження проблеми реалізації права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні, належно аргументовано та впроваджено в освітній процес, наукову та практичну діяльність, надалі може бути використано в *законотворчій діяльності* – під час внесення змін і доповнень до норм КПК України з метою вдосконалення положень, що регламентують порядок реалізації права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні (лист до Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 21 січня 2022 року); у *правозастосовній діяльності* адвокатів (Акт впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження в практичну діяльність адвокатського об'єднання «Апріорі» від 10 лютого 2022 року); в *освітньому процесі* – під час підготовки та проведення лекцій, семінарських і практичних занять зі слухачами, курсантами й студентами під час викладання таких навчальних дисциплін: «Кримінальний процес», «Доказування в кримінальному провадженні», «Актуальні питання кримінального процесуального права», «Адвокатура України» (Акт впровадження в освітній процес Національної академії внутрішніх справ від 26 січня 2022 року).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертаційне дослідження Карпенка В.М. належно структуроване, містить анотацію, зміст, перелік умовних позначень, вступ, огляд літератури, матеріалів і методів дослідження, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки, загалом відповідає вимогам МОН України до структури, оформлення та змісту такого типу робіт, а також вимогам Положення про присудження ступеня доктора філософії. Результати дослідження представлено в 4 додатках на 15 сторінках. Дисертацію викладено українською мовою на 263 сторінках, з яких обсяг основного тексту становить 208 сторінок.

Анотація. У стислій формі автор висвітлює основні тези дисертаційного дослідження, наводить перелік публікацій, у яких відображено основні результати представленого дослідження. Анотацію викладена українською і англійською мовами. У вступі визначено об'єкт і предмет дослідження, аргументовано актуальність обраної теми, визначено особистий внесок дисертанта й інформацію про апробацію результатів на профільних заходах.

У розділі 1 «Теоретико-правові та методологічні основи дослідження права свідка на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні» доведено, що необхідність забезпечення свідку права на правову допомогу обумовлена наявністю в Україні змішаної форми кримінального процесу, за якої досудове розслідування здійснюють з елементами розшукового кримінального процесу.

Встановлено, що вектор реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства щодо гарантування свідку права на правову допомогу був визначений Конституцією України 1996 року. Підґрунтям законодавчого закріплення цього інституту стало рішення Конституційного Суду України у справі про право вільного вибору захисника від 16 листопада 2000 року, у якому зазначено, що конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» стосується не лише підозрюваного чи

обвинуваченого, а й інших фізичних осіб. Внесення доповнень до КПК України 1960 року щодо регламентації інституту надання правової допомоги свідку в кримінальному провадженні зумовлено рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 року у справі про право на правову допомогу.

У розділі 2 «Гарантії реалізації права свідка на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні» автор обґрунтовує наукову позицію, за якою правничу допомогу свідку можуть здійснювати у формі представництва чи юридичного консультування. Суб'єктами надання професійної правничої допомоги свідку в кримінальному провадженні мають бути не лише адвокати, а й фахівці в галузі права.

Аргументовано необхідність доповнення КПК України окремою нормою та запропоновано її відповідну редакцію, що має закріплювати процесуальний статус особи, яка надає свідку професійну правничу допомогу, з визначенням її прав та обов'язків, а також обставини, за наявності яких вона підлягає відводу від участі в провадженні.

Визначено обсяг (перелік) прав й обов'язків цього учасника кримінального провадження без використання відсильних норм, що дає змогу регламентувати процесуальний статус адвоката свідка. Крім того, з огляду на сутність процесуальних повноважень свідка й адвоката свідка, обґрунтовано доцільність формувати їх за такими критеріями: 1) права свідка, які він реалізовує безпосередньо під час проведення допиту чи інших процесуальних дій; 2) права свідка, реалізацію яких можна доручати адвокату. У такому випадку реалізацію цих прав здійснює адвокат у формі представництва інтересів свідка.

Розділ 3 визначає правові підстави реалізації права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні. У розділі обґрунтовано наукову позицію, що свідок має право користуватися правовою допомогою адвоката під час проведення будь-якої слідчої (розшукової) дій, у якій він бере участь, водночас, що надання показань є складовою тих слідчих

(розшукових) дій, які спрямовані на перевірку раніше отриманих показань і за характеристикою отримання інформації є вербальними чи змішаними слідчими (розшуковими) діями. До таких слідчих (розшукових) дій належать: одночасний допит двох чи більше раніше допитаних осіб, пред'явлення для впізнання та слідчий експеримент.

Висновки до кожного розділу окремо та до дисертації загалом цілком відповідають меті дисертаційного дослідження та отриманим результатам, а також надають можливість реалізувати поставлені завдання.

Список використаних джерел містить 217 посилань на реферовані джерела у вітчизняних і міжнародних виданнях, наукові огляди та керівництва.

Отже, дисертація Карпенка Віктора Миколайовича відповідає передбаченим вимогам і є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання щодо реалізації права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Карпенка Віктора Миколайовича щодо реалізації права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні є важливим внеском у формування джерела знань за спеціальністю 081 «Право», їх рекомендовано використовувати в діяльності закладів вищої освіти, науково-дослідних розробках наукових установ, під час написання статей та монографій, а також для планування досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Загалом позитивно оцінюючи дисертацію Карпенка В.М., необхідно акцентувати увагу на деяких положеннях, що викликають певні зауваження та побажання і можуть стати підставою для дискусії під час публічного

захисту дисертації, мають бути враховані автором у подальших дослідженнях за обраним напрямом.

1. На нашу думку, у частині запропонованих у тексті дисертаційного дослідження змін і доповнень до КПК України, з огляду на отримані наукові результати, бракує пропозицій щодо авторської редакції ч. 25 ст. 3 КПК України «інші учасники кримінального провадження» (насамперед стосовно доповнення формулюваннями: «правничий консультант свідка», «адвокат свідка», маючи на меті визначення самостійності їхнього правового статусу) і можливого відмежування в окрему частину зазначеної статті цих правових дефініцій.

Дисертант у тексті роботи достатньо часто використовує словосполучення «адвокат свідка» (хоча єдиною нормативно закріпленою правовою конструкцією в КПК України є словосполучення «свідок та його адвокат»). Наприклад, на стор. 4 дисертації: «Доведено, що процесуальна форма набуття *повноважень адвоката свідка* не повинна носити дозвільний характер... Юридичною підставою набуття *повноважень адвоката свідка* у кримінальному провадженні є пред'явлення слідчому таких документів: свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю; ордера чи договору, укладеного із адвокатом про надання професійної правничої допомоги... *Адвокат свідка* може брати участь у кримінальному провадженні з моменту виклику свідка та укладення договору про надання професійної правничої допомоги». Далі на стор. 99 дисертації: «У КПК України не регулюється питання щодо того, яким саме чином (на підставі якого факту чи рішення) *адвокат свідка* має вступити у процес... Зокрема, у п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК України вказано, що *повноваження адвоката свідка* підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК України, яка стосується підтвердження повноважень захисника».

Однак аналіз положень КПК України, зокрема п. 2 ч. 1 ст. 66, дає підстави стверджувати, що правову конструкцію «адвокат свідка» в зазначеній статті, як і в інших статтях цього Кодексу, не використовують.

Так само ми не поділяємо думку дисертанта, який вважає, що «Про самостійність правового статусу адвоката свідка свідчить і положення п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України, де він перерахований нарівні з іншими учасниками кримінального провадження» (стор. 121).

2. У дисертаційному дослідженні автор доходить висновку, що суб'єктами надання професійної правничої допомоги свідку в кримінальному провадженні мають бути не лише адвокати, а й фахівці в галузі права, які набули відповідного процесуального статусу відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, тож наявна потреба доповнити КПК України нормою «Правнича допомога свідку» (стор. 131), де визначено нового учасника кримінального провадження – «фахівця в галузі права», якого залучає свідок, і він буде надавати правничу допомогу під час проведення процесуальних дій. Утім, на думку рецензента, у цьому аспекті варто було б акцентувати увагу на тому, що правничої допомоги в кримінальному провадженні з боку цього учасника можуть вимагати й інтереси інших учасників кримінального провадження. Водночас питання, пов'язані з унормуванням надання «фахівцем у галузі права» безоплатної професійної правової допомоги та відшкодування витрат на її надання, у межах дисертації не відображено.

3. Під час ознайомлення з представленими дисертантом у додатках результатами опитування 125 адвокатів і 110 слідчих, дізнавачів, прокурорів м. Києва, Київської, Вінницької, Чернігівської та Тернопільської областей, проведеного протягом 2020–2022 років, постало запитання: як Ви оцінюєте з правової позиції та у практичній площині в контексті перспективи внесення запропонованих Вами змін до КПК України «негативний результат» – 58 % заперечних відповідей респондентів у проведеному анкетуванні в частині, що стосується доцільності внесення змін у статтю 223 КПК України «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» шляхом доповнення положенням такого змісту: «Під час проведення слідчих (розшукових) дій особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо

надання яких є пряма заборона у законі або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення»?

Висловлені уточнення не є зауваженнями й не впливають на загальну позитивну оцінку виконаного дослідження. Вони мають на меті сприяти науковій дискусії з автором й оптимізувати подальше наукове розроблення аналізованої проблематики.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертаційна робота Карпенка Віктора Миколайовича є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею. У процесі вивчення як наукових публікацій, так і дисертаційного дослідження фактів порушень академічної доброчесності не виявлено.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота Карпенка В.М. на тему «Право свідка на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням. У ній отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирізняються новизною в постановці та вирішенні питань реалізації права свідка на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні. За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року № 261 (зі змінами й доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283), наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 року) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та

скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44), а її автор – Карпенко Віктор Миколайович, на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**Завідувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, доцент**

Марк МАКАРОВ

